

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR
NAZİRLİYİ**

P O L İ S   A K A D E M İ Y A S I

«DİO əməkdaşlarının peşə etikasını»

M Ü H A Z İ R Ə

**MÖVZU №1. “DİO əməkdaşlarının peşə etikasını” fənninin
predmeti və başlıca xüsusiyyətləri”.**

Tərtib etdi: «İctimai elmlər»
kafedrasının müəllimi,
polis leytenantı

Rəhim Məcnunov

Mühazirə kafedranının iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № «____» _____ 2013-ci il

B A K I   2   0   1   3

P L A N:

Giriş:

1. Etika elmi haqqında anlayış.
2. Etika-əxlaq nəzəriyyəsi.
3. Etika-fəlsəfə təlimlər tarixinin inkişafı.
4. Əxalqi prinsiplər və onların daxili işlər orqanları əməkdaşlarının peşəkar fəaliyyətindəki normativ-idarəedici rolu.

Nəticə:

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Quseynov A.A. Zolotoe pravilo pravstvennosti. M., 1982.
2. Ş.İ.Kerman. Besedi ob gtike. M.,1982.
3. O.Q.Drobinskiy. Moralğnoe soznanie. M., 1962 q.
4. O.Q.Drobinskiy. Ponətie o morali. M., 1974 q.
5. A.A.Queynov. «Problema proixocdeniə pravstvennosti «Filosofskie nauki». 1964 № 3.
6. Dcon Makenzi. Gtika. SPb. 1898 q.
7. Q.Qefdinq. Gtika ili nauka o pravstvennosti. Spb. 1898 q.
8. Qlobalğnie problemı i obşexeloveçeskie üennosti.
9. Əlisa Əhmədov. «Mənəviyyat, gözəllik, tərbiyə». Bakı, 1993.
10. Skompenskiy Ö.N. Gtika miliüeyeskoy slucbu. M.,1980 q.
11. Kiseev M.A. İstoriçeskaə soznanie i nravtvennostğ. M., 1990 q.
12. Pılev S.S. Marağniy oblik sotrudnikov orqanov vnutrennix del. M., 1999. Qanun, Bakı, 1999.
13. Elbrus Məhəmmədoğlu. «Polisin peşə etikası və ünsiyyət mədəniyyəti». Bakı, 2009-cu il.

GİRİŞ

Etika mənəviyyat, əxlaq deməkdir. Bu elm də həmin əxlaq və ədəb qaydalarını öyrəndən elmdir. Bu elm insanların ictimai münasibətlərində ictimai şüur formasıdır. Başqasına da özün kimi yanaşmasını öyrədir. Daha dəqiq desək: Özgəsinin hörmətini, ləyaqətini qorumuş olsan, sən özünə də böyük hörmət və ləyaqət qazanmış olarsan anlayışındakı tərbiyənin, əxlaqın əsasını təşkil edir. Əxlaqın ən münasib və tam mənası – insana yüksək qiymət verməkdir.

Etika elmi ilk növbədə əxlaq qaydalarının mənbəyi haqqında məsələ qaldırır və ədəb qaydalarının əsl mahiyyətini aydınlaşdırmağa çalışır. Mənəviyyatın – əxlaq və ədəbin ümumi anlayışı olan – xeyr və şər, ədalət və ədalətsizliyi, vicdan və vüqarlıq, insan və xoşbəxtliyin, təbiətini, onlara münasibət, inam və hissiyat qaydalarını başa salır. Əxlaq qaydaları ictimai şüurun xüsusi formasıdır və insanlar arasındakı münasibətlərin necəliyini əks etdirir. Əxlaq nəzəriyyəsi (etika) və ictimai şüur formasının əmələ gəlməsindən, onun inkişafından və dəyişmələrindən bəhs edən elmdir.

Məhz bu baxımdan etika elminin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir, xüsusilə DİO əməkdaşlarının peşə fəaliyyətinin daha da keyfiyyətli olması, onların əxlaqının, mənəviyyatının, dünyagörüşünün formalaşmasına müsbət təsirini nəzərə alaraq "DİO-nun əməkdaşlarının peşə etikası fənninin" tədrisi zamanı yüksək mənəvi dəyərlərin aşılması önəmlidir.

Sual 1. Etika-əxlaq nəzəriyyəsi nəyi öyrədir?

1. **Etika elmi haqqında anlayış.** Hər bir insan etika və əxlaq haqqında belə desək, gündəlik təsəvvürlərə malikdir. Lakin etika anlayışı konkret elmi nəzəriyyədən ibarətdir. İlk ədəb qaydaları, əxlaq normaları qədim dövrdən günümüzdə qədər uzun inkişaf yolu keçmişdir.«Etika» termini qədim yunan sözü olan «Etika» kəlməsindən yaranmışdır və əvvəllər bu söz «olduğu yer» yaxud «məskən» mənasında işlənirdi. Sonralar bu söz yeni mənada, yəni : -adət, ehtiras, həvəs, hissiyyət, xüsusiyyət, düşünmə tərzini və sairə kimi mənalarda işlədilməyə başladı. Qədim yunan filosofu Aristotel «Etos» sözündən «Etikos» sözünə keçərək etika mənasını yaratdı. Etika isə əxlaq nəzəriyyəsi, yaxud əxlaq qaydaları mənasına gəlib çıxır. Beləliklə, bizim eradan əvvəlki dövrün IV əsrindən başlayaraq müasir dövrümüzdə kimi bu nəzəriyyə əxlaq elmi kimi qorunub qüvvədə qalmaqdadır. Etika anlayışının tarixi Qədim Romada da təkrar olunmuşdur. Latın dilində «Etos» sözü təxminən – adət, dəb, xasiyyət sözlərinin mənasına uyğun gəlir. (yunanca. ethica- adət, xarakter).

Etika müstəqil elm statusu qazanmış fəlsəfi elm sahəsidir. Bu elmin predmetini ictimai şüurun və insan fəaliyyətinin spesifik forması kimi əxlaq və əxlaq münasibətləri təşkil edir. Bu termin ilk dəfə yunan filosofu Aristotel tərəfindən “Nikomaxın etikası”, “Böyük etika”, “Evdem etikası” əsərlərində işlədilmişdir. Lakin etikanın banisi digər yunan filosofu Sokrat (e.ə.469-399) sayılır.

Azərbaycanda müdrik fikir sahiblərindən Bəhmənyar (993-1066), Nizami, Xaqani, Tusi Asif Ata əxlaq nəzəriyyəsi haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər.

Həyata hazırlanan hər bir gənc gələcəyin mütəxəssisi kimi yetişməlidir. Gələcək işində onun qarşısında humanist və mədəni rəftar bir vəzifə kimi dayanacaqdır. Bu məsələ xüsusilə insanlarla daha fəal təmasda olan polis işçilərinin qarşısında duran şərəfli məsuliyyətdir. Bütün bu problemlərin elmi-nəzəri izahı etika elminin payına düşür.

Etikaya müxtəlif təriflər verilmişdir:

1. **Etika - insanların əxlaq və davranışı haqqında elmdir.**
2. **Etika – insanların hərəkətlərini qiymətləndirən xüsusi bir elm sahəsidir.**
3. **Etika – insanların münasibətlərinin, onların ünsiyyətlərinin xüsusi tənzimləyicisidir.**

Cəmiyyətin həyatını münasibətlər sistemi kimi təsəvvür etmək olar. Cəmiyyətin üzvləri gündəlik həyatlarında bir-biri ilə ünsiyyət qurmağa çalışırlar

və çox zaman buna sadəcə desək, məcburdurlar. Bu mənada etikanı çox zaman praktik həyat fəlsəfəsi də adlandırırlar.

Müasir etikanın banisi ingilis alimi C. Mur qeyd edirdi ki, insanların hansı hərəkətlərinin doğru-etik, hansı hərəkətlərinin yanlış-qeyri-etik olmasını müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə “Xeyir” və “Şər”in nə olduğunu aydınlaşdırmaq lazımdır. Bu iki anlayış etik mühakimənin əsas elementləri-əsas ölçü vahidi olmaqla etika elminin məğzini təşkil edir.

Beləliklə, bütün bunları əsas tutaraq, etikanın əsas predmetinin əxlaq olmasını göstərmək olar. Etika elminin əsas problemi isə Xeyir və Şərdir. Hər bir insan etika və əxlaq haqqında belə desək, gündəlik təsəvvürlərə malikdir. Lakin etika anlayışı konkret elmi nəzəriyyədən ibarətdir. İlk ədəb qaydaları, əxlaq normaları qədim dövrdən günümüzdə qədər uzun inkişaf yolu keçmişdir.

Peşə etikası, yaxud peşə əxlaq və peşə ədəb qaydaları, hər bir peşənin xüsusiyyətindən asılıdır. Adətən bu anlayış hər bir peşənin şərəfindən, vüqarından asılı olur. Peşə üzrə əxlaq normasının nə dərəcə zəngin olması işin son nəticəsində bilinir. Yəni, hər bir şəxsin əməyə münasibəti, insanpərvərliyi, üzərində düşmüş vəzifəni nə dərəcədə namus və vicdanla yerinə yetirməsi ilə ölçülür. Hər bir peşənin, hər bir əmək növünün ləyaqətini, onun şərəfini, həmin peşə və əməkdə biliavasitə iştirak edənlər qorumalıdırlar.

Əgər həkimlik peşəsinin etikasını götürmüş olsaq, görərik ki, həkimlərdən insanpərvərlik əxlaqının olması daha çox tələb olunur. Çünki onlar bir xəstəni digər xəstədən fərqli tutmalıdırlar. Həkim xəstənin cəmiyyətdə tutduğu yerindən, dövlətli yaxud kasıblığından asılı olmayaraq eyni münasibətlə kömək və müalicə etməlidir.

Hüquq ixtisası üzrə mütəxəssislər isə daha vicdanlı, qeyri-satqın, qanunların qorunmasında prinsipial olmaq, qanun qarşısında eyni bərabərlikdə məsuliyyət daşıma prinsiplərinə riayət etmək əməllərində xüsusilə nümunəvi olmalıdırlar. Təqsir sübuta yetirməyə qədər insanı günahkar hesab etmək yəni günahsızlıq fərziyyəsi (prezumpsiyası) hüququn ən insanpərvər nümunələrindən birisidir. Hüquqsünasdan tələb olunur ki, o hətta qanun pozan şəxsiyyətə qarşı

da insanpərvər olmalıdır. Günahkara müdafiə olunmuş üçün hər cür şərait yaratmalıdır. Qanunların gücündən istifadə edib cinayətkarı tək cəzalandırmaq deyil, onu tərbiyələndirmək, islah etməyi də bacarmalıdır.

Beləliklə, bizə aydın oldu ki, insanpərvərlik xüsusiyyəti hər bir kəsin şəxsi keyfiyyətini göstərir. İnsan müəyyən şüur səviyyəsində özünə dərk edə bilir ki, o öz insanpərvəliyi ilə başqaları qarşısında müəyyən məsuliyyət daşıyır. Bir çox qaydalar, zaman keçdikcə ənənəyə çevrilir sonra isə bir adət şəklini alır. Dediklərimizdən belə aydın olur ki, mənəviyyat, əxlaq qaydaları tarixi hadisədir. Odur ki, bütün insanlar üçün daimi, dəyişməz, sabit əxlaq və ədəb qanunları yoxdur və ola da bilməz. Əxlaq və ədəb qaydaları müəyyən qanunlar əsasında və dini təlimatlar üzrə yaradılıb möhkəmlənir. Əxlaq və ədəb qaydaları nəzəriyyəsi belə yaranmışdır.

Bəs etika-əxlaq nəzəriyyəsi nəyi öyrədir?

Bu nəzəriyyə insanların tarix boyu dəyişilən münasibət prinsiplərini və qanunlarını öyrədir. Yuxarıda qeyd olunanları ümumi fikrə cəm etdikdə belə qənaətə gəlmək olar ki, bütün bunlar insanların həyat proseslərinin nəticəsində əmələ gəlmişdir. Bəs əxlaq qaydalarının özü nədən ibarətdir. Onun quruluşu necədir və vəzifələri hansılardır.

Əxlaq qaydalarının quruluşu aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) şüur əxlaqı;
- b) rəftar əxlaqı;
- c) münasibət əxlaqı.

Şüur əxlaqı – şüurun normasıdır, nümunəsidir, ölçüsüdür, təlimatıdır. Bir sözlə norması, nümunəsi, ölçüsü müasir həyatda qüvvədə olub, qiymətləndirilən şüur norması, nümunəsi və ya ölçüsü ilə uyğun gəlirsə, deməli həmin şəxsin şüur əxlaqı düzgündür və o bəyənilir.

Şüur əxlaqı həmçinin emosiyaları, həyəcanı, hissiyyatı da təmsil edir. Məsələn: Şəxsi hissiyyatı, dostluğu, vətənpərvərliyi, insanpərvərliyi, sevgini, istəyi, qəzəbi və sairəni təmsil edir. Rəftarın vahidi isə əməldir. Yəni, insanın rəftarı onun etdiyi əməlləri ilə ölçülür. Əməllər isə pis də ola bilər, yaxşı da.

Odur ki, əmələ qiymət verməkdən ötrü onun tarixin hər dövrü üçün qüvvədə olan əxlaq normaları ilə fərqləndirmək lazımdır.

Deməli əxlaq münasibətlərin mənasını şəxsiyyət ilə cəmiyyətin münasibəti kimi başa düşmək lazımdır ki, özü də bu işdə şəxsiyyətlə cəmiyyətin uyğunlaşmış birgə mənafeyi əsas götürülməlidir. Əxlaq qaydaları öyrənildikdə etika, psixologiya, pedaqogika, estetika, tarix, arxeologiya və etnoqrafiya (yəni xalqların maddi və mənəvi mədəniyyətlərini tədqiq edən elm) kimi elmlər çox köməklik edir.

Bəs (etika) – əxlaq nəzəriyyəsi hansı məsələləri həll edir?

1. Əxlaq qanunlarını və onların inkişafı və möhkəmləndirilməsi yollarını öyrədir.

2. Əxlaqi tərbiyə üzrə müxtəlif şəraitdə rast gələn (ailədə, məktəbdə, istehsalatda) həyatı təcrübələri öyrədir və ümumi nəticələr çıxarır.

3. Əxlaqa aid elmə zidd olan nəzəriyyələri kəskin ifşa edir.

4. Əxlaq qaydalarında olan xeyr, şər, borc, vicdan, ədalət və sairə kimi məsələlərə baxır.

Biz bilirik ki, etikanın başlıca kateqoriyaları yuxarıda göstərilənlər içərisində əsas yer tutur, xeyr və şər yaxşı və pis, mənəvi borc vicdan, namus, ləyaqət hissi.

Xeyir və yaxşı anlayışı bütün ictimai hadisələrin mənən qiymətləndirilməsinə başlıca amil olub, əxlaqi və müsbət keyfiyyətləri özündə cəmləşdirir. Xeyir, yaxşı insanların xoşbəxtliyinə, firavanlığına doğru yönəldilmişdir. Şər və ya pisə isə əksinə olaraq xoşbəxtliyin və firavanlığın ziddinə olub, mənəvi zənginlikləri məhv edir.

Etika və əxlaqın əsas kateqoriyaları olan yaxşı və pis cəmiyyətin bütün dövrlərində öyrənilmişdir. Yaxşı və pis anlayışlarının mənşəyi və məzmunu uzun illər boyu bir çox filosof, pedaqoq, psixoloq və mütəfəkkirlər arasında ciddi mübahisələr doğurmuşdur. Onlar insanın davranış qaydalarında hasil cəhətin yaxşı, hansının pis olmasına daima cavab axtarmışlar.

Məsələn, yaxşı və pis insana təbiət tərəfindən bəxş edilən daimi bir keyfiyyətdir. İnsan təbiət etibarını ilə nə yaxşı, nə də pisi, çünki insanın yaxşı və pis olması onun bilavasitə düşdüyü mühit və şəraitdən asılıdır. Mənəvi baxımdan yaxşı və pis elə anlayışlardır ki, onların vasitəsilə mövcud hərəkət və davranışlar cəmiyyətin hadisələri nöqtəyi-nəzərindən qiymətlən-dirilərək, cəmiyyətə və hər hansı insana qarşı münasibətdə bildirilir. Xeyir və ya yaxşı insanların müsbət davranış və hərəkətləri olub, cəmiyyətin tərəqqisi naminə bir vasitədir. Məhz buna görə də təqdirəlayiqdir. Mövcud cəmiyyət və sinif tərəfindən qəbul edilməyən bütün qeyri-əxlaqi fikir, hərəkət və davranışlar şər və ya pis anlayışına daxildir. Pis anlayışı həmin elə hadisələrin təsisçisi olaraq qalacaq ki, hansı ki, cəmiyyətin inkişafını ləngidir, ona pis təsir göstərir və kütlələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərinə durğunluq gətirir. Bizim dövr üçün şər və pis məfhumu müharibə, düşmənçilik, istismar, aclıq, səfalət, kütləvi işsizlik, yoxsulluq və s.dir. Xalq içərisində xəyanət, qorxaqlıq, qəddarlıq, laqeydlik və bu kimi keyfiyyətlər pis əməllər sayılır. Tarixən xeyir və şər anlayışı dəyişkən və nisbi xarakter daşmışdır. Belə ki, bir dövr üçün yaxşı sayılan, digər dövr üçün şər anlayışı olmuşdur. Məsələn: ibtidai icma quruluşu dövründə belə bir adət mövcud idi ki, xəstə, zəif və əmək üçün yararsız olan icma nümayəndələri öldürülürdü, çünki onların yaşaması icmanın həyatı üçün maddi cəhətdən çətinliklər törədirdi. Belə bir hərəkət o dövr üçün məqsəduyğun sayılırdı. Eyni zamanda ibtidai icma dövründə düşmənin məhv edildikdən sonra yeyilməsi də normal hal idi.

Başqa bir misal, hannibalizm mahiyyət etibarilə həmin dövr üçün ona görə yaxşı sayılırdı ki, belə bir hərəkət qəbiləni acından xilas edirdi.

Tədricən, cəmiyyətin oturaq həyat tərzinə keçilməsi, əmək alətlərinin hazırlanması, maldarlıq, əkinçilik kimi həyat tələbatlarının meydana gəlməsi insanlara qarşı olan münasibətin də dəyişməsinə təsir göstərdi. İcmanın ağsaqqallarına hörmət edilməyə başlandı, çünki onlar böyük həyat təcrübəsinə malik olduğundan qəbilənin istər təsərrüfat, istərsə də ictimai işlərində məsləhətçi idilər.

İnsan əkinçilik və maldarlıqla məşğul olduqda ona bol məhsul əldə etmək üçün çoxlu işçi qüvvəsi lazım olurdu, ona görə də döyüşlər zamanı əsir düşənlər tədricən qula çevrilirdilər. Yeni tarixi keçid dövrü ilə əlaqədar olaraq qannibalizm qeyri-mənəvi anlayış kimi meydana çıxır. Buradan da belə aydın olur ki, deməli cəmiyyətdə mövcud olan pislik anlayışı heç bir fəvqəltəbii qüvvə tərəfindən əvvəlcədən müəyyən edilməmişdir, bu hərəkət məhz cəmiyyət daxilində yaranaraq, insanları bir-birinə qarşı qoyan cəhətdir.

Sual 2. Etika-əxlaq nəzəriyyəsi.

Şəxsiyyətin tərbiyə edilməsində onun mənəvi cəhətlərinə üstünlük verilməlidir, çünki insan özünə, iş və hərəkətlərinə qarşı münasibətdə mənəvi məsuliyyət daşıyır. Bu da insan qarşısında ciddi tələbkarlıq olduqda həyata keçə bilər, məhz belə tələbkarlığın arxasında mənəvi və vəzifə borc kateqoriyalar dayanır. Mənəvi və vəzifə borcu, şəxsi ləyaqət hissi vicdan anlayışları DİO əməkdaşlarının mənəvi etik şüurunda tənzimlənən əsas hərəkətverici qüvvədədir.

Vəzifə borcu mənəvi etik şüurun başlıca təkanvericisi olub, ictimai tələbat və fərdi təşəbbüskarlıq doğurur. İnsan ictimai varlıq olaraq müəyyən bir qrupun – ailənin, nəslin, sinfin, millətin və əmək kollektivinin üzvüdür. İnsanı bu qruplarla ümumi iş birləşdirir, belə ki, insan ümumi nemətlərdən istifadə edərək kollektiv tərəfindən mühafizə olunur.

Bütün bunlar insanın mənsub olduğu qrup qarşısında məsuliyyətə sövq edir və bu da artıq ictimai zərurətdir. İctimai münasibətlər sistemində insanın daşdığı vəzifə borcu bir neçə qollara ayrılır: peş, hərbi, polis, yoldaşlıq, beynəlmiləçilik və ailədə.

Mənəvi borc - ictimaiyyətin rəyi əsasında formalaşır. Vəzifə borcuna cəmiyyət tərəfindən verilən tələblər ayrılıqda fərdin istək və maraqları ilə həmişə uyğun gəlmir. Buradan da bunlar arasında ziddiyyət yarana bilər. Bu hal təbiidir. Hər şey ən əvvəl insanın əqidəsindən asılıdır.

Əgər insan daşdığı vəzifə borcu qarşısında zərurəti dərk edibsə, bu halda həmin zərurət məcburi deyil, könüllü olaraq qəbul edilir.

Beləliklə, ictimai vəzifə borcu insan şüuruna daxil olaraq, orada şəxsi tələbat kimi özünə yer tapır. Bu zaman insana daha onun vəzifə borcunu xatırlamaq lazım gəlmir, o artıq özü bu zərurəti dərk etmişdir. Bəzən şəxsiyyətin öz vəzifə borcunu yerinə yetirməsi onu öz vicdanı, bütöv bir xalqın marağı və bəşəriyyət ilə qarşı-qarşıya qoyur.

Mənəvi vəzifə borcu daşıyan insanlar fəal, işgüzar və sosial ədalətsizliyə qarşı mübarizdirlər.

Bu məsələ 2 mənəlidir, əvvəla onu qeyd etmək lazımdır ki, hüquq pozuntusu törədən adamlar çox vaxt öz borclarını unudaraq, ancaq öz hüquqları haqda fikirləşirlər və belə edirlər ki, mənəvi borc hissi, şəxsiyyət azadlığına mane olur, onu məhdudlaşdırır. Bu cür düşünmək, təsəvvürə malik olmaqdır. «Bu da hər şey mənim istədiyim kimi olmaq deməkdir. Belə bir adam zəif iradəlidir, o özünü idarə etməyi bacarmır və bunu istəmir də. Bu tip adamlar öz istək və arzularını unudurlar.

Hər bir insanın ictimaiyyətə münasibəti onun malik olduğu hüquq və vəzifələrin sayı ilə müəyyənləşdirilir. O öz hüquqlarından vəzifə və borclarının öhdəsindən gəldikdən sonra istifadə edə bilər. O şəxslər ki, ancaq hüquqları və əyləncələri haqda düşünürlər və malik olduqları vəzifə borclarını yerinə yetirməkdən boyun qaçıırırlar, bu cür şəxslərə qarşı ictimaiyyət məcburi ölçülər tətbiq edir.

Bəs nədir namus və ləyaqət hissi?

Namus – insanın daxilən qavranılan bir keyfiyyəti olub, onun xidmətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi və ictimai yönümünü (nəprimer) ifadə edir. Həmçinin də namus anlayışı ictimaiyyət tərəfindən şəxsiyyətə verilən obyektiv qiymətdir.

Şəxsi ləyaqət hissi də insanın daxilindən gələn fərdi keyfiyyət olub, bütünlüklə cəmiyyət və ayrı-ayrı insanlar üçün əhəmiyyət kəsb edir. Namus və ləyaqət hissi də etikanın başqa kateqoriyaları kimi tarixən ictimai-iqtisadi formasiyaların dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq keçici xarakterə malikdir. İnsanın

özünə hörmət etməsi qabiliyyət və bacarıqlarının üzə çıxması onun əməyi də aldığı təhsil ilə ifadə olunur.

Əmək – gələcək nəsillər və cəmiyyət qarşısında namusla yerinə yetirilən vəzifə borcudur. İnsan özündə şəxsi ləyaqət hissini tərbiyə etməli və ətrafdakı insanlara da hörmətlə yanaşmalıdır. Özünə hörmət edən insan başqalarına da eyni hörmət bəsləməlidir. Başqasının şəxsiyyətinə olunan hörmət cəmiyyət daxilində olan insanın mənəvi qüvvəsi deməkdir. İnsanın qayğıkeş və xeyirxah olması başqalarına qarşı münasibətdə diqqət və hörmət bəsləməsi həmin adamın yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olmasına sübutdur. Bu keyfiyyətlər eyni zamanda insanda insanın daxili mənəvi mədəniyyətini də xarakterizə edir. Müstəqil, demokratik cəmiyyətin yaranmasında qarşılıqlı hörmət insanların namus və ləyaqət hissini təsdiqləyən başlıca amillərdə əlaqədardır. Belə bir cəmiyyət üçün böhtan, laqeydlik, eqoizm, dələduzluq, bürokratizm, rüşvətxorluq və bir sıra bu kimi keyfiyyətlər qəbul edilməz və qeyri-əxlaqi əhəmiyyət kəsb edir.

Şəxsi ləyaqət hissini tərbiyə edilməsi, onun yoldaşlarına qarşı münasibətində, işdə, mübarizədə və təhsildə hörmət etməsi təlimdə əsas cəhətlərdən biridir. Belə bir söz var ki, «Sadəlik insanın yaraşığıdır». Bu mənəvi keyfiyyət bütün insanlarda olmalıdır. Sadəlik birinci növbədə öz xidmət və qabiliyyətlərini nümayiş etdirmək arzusunda uzaq olmaq deməkdir, həmçinin də olmayan bir şeyi öz üzərinə götürmək, bunu başqalarının nəzərində böyütmək bacarığına malik olmamaq deməkdir.

Şöhrət və məşhurluq - rahatlıq olmayıb, demək olar ki, əzab-əziyyətdir. Hər zaman özünə qarşı tələbkar olub, özünü ələ almağı bacarmalısan. Şöhrət çətinliklə qazanılıb, lakin çox tez də əldən gedə bilər. Əgər insanda həqiqətən də özünənəzarət və ictimaiyyət qarşısında məsuliyyət hissi şəxsi ləyaqət hissi güclüdirsə, o zaman heç bir şöhrət onun başını dumanlandıra bilməz, əmin olduğu kimi də qalar.

Düzgün həyat yolu seçmək, qüvvə və bacarığını dünyada, nə vacib əməllər uğrunda mübarizəyə həsr edə bilmək xeyli dərəcədə insanı öz əxlaqi

borcunu necə düşməsindən asılıdır. Aydın dərk edilmiş, vərdişə çevrilmiş, sarsılmaz inam və əqidəyə əsaslanaraq borc hissi insanı ən çətin mübarizələrdən alnıaçıq; üzü ağ çıxara bilər. Xüsusən indiki dövrdə, Respublikamızın müstəqillik yollarında öz ilk kövrək addımlarını atdığı bir zamanda hər kəsin öz əxlaqi borcunu daha dərinlən başa düşməsinə və onun tələblərinə ürəkdən əməl etməsinə ciddi ehtiyac vardır. Çünki bunsuz istiqlaliyyətimizi möhkəmləndirmək üçün məkirli, arxalı düşmənlərimizin planlarını pozmaq və xalqımızın payına düşmüş sınaqdan uğurla çıxmaq olmaz.

Əxlaqi borc – Vətənin çiçəklənməsi uğrunda mübarizə zəruriyyətindən irəli gələn və yüksək şüurluluq, dərin daxili tələbat qüvvəsi ilə yerinə yetirilən əsas ictimai vəzifələrin məcmuyudur. Əxlaqi borc anlayışını məzmununa həm cəmiyyətin öz üzvləri, qarşısında irəli sürdüyü vəzifələr, həm də adamların cəmiyyət qarşısında daşdığı məsuliyyət hissi daxildir. Əxlaqi borc anlayışının mahiyyətini başa düşmək xeyli dərəcədə əxlaqın əsas məsələsini – şəxsi mənafe ilə ictimai mənafeyin münasibəti məsələsini aydınlaşdırmaqdan asılıdır. Çünki əxlaqi borc kateqoriyasının müxtəlif cəhətlərini izah edən mülahizələr məhz bu heyətdə birləşir.

Cəmiyyətlərin inkişaf tarixinə nəzər yetirsək görürük ki, çox zaman borcla arzu, şəxsi mənafe arasında antoqonizm mövcud olmuşdur. İnsana qayğı hər bir cəmiyyətin ən yüksək prinsipi olmalıdır. O, vətəndaşları geniş siyasi azadlıq böyük sosial hüquqlar verməlidir. Cəmiyyətdə hökmran olan demokratiya isə bu azadlıq və hüquqlardan həqiqətən istifadə olunmasını təmin etməklə yanaşı, həm onların yüksək vətəndaşlıq borcu ilə əlaqələndirilməsinə çalışmalıdır. Bəzən insanda borc duyğusu ilə subyektiv nifrət hissi arasında dərin ziddiyyət əmələ gəlir: vəzifə hissi, borc duyğusu zərərədirsə köməyə çağırır, subyektiv nifrət hissi isə belə bir addımdan çəkindirir. Sağlam əqidəyə, sarsılmaz iradə gücünə malik olan özünü məhdudlaşdırmağı nə pis fikirlərini cilovlamağı bacaran adam, birinci hissi çağırışına cavab verir. Lakin ikinci hissənin çağırışı da hər zaman cavabsız qalmır. Məsələn, şəxsən xoşlamadığı üçün xəstəyə yardımdan imtina edən həkim və ya eyni səbəbə görə, həyatı təhlükə qarşısında olan

vətəndaşa kömək əlini uzatmayan polis işçisini bağışlamaq çox çətinidir. Vəzifə borcuna başdansıvdu yanaşmaq da eyni dərəcədə yolverilməzdir. Borcla arzu arasında ziddiyyət bəzən borcun müxtəlif tələbləri arasındakı ziddiyyət şəklində meydana çıxır. Məsələn ictimai borcdan, vətəndaşlıq borcu ilə ailə, xüsusən valideynlər qarşısında borc arasında, cəmiyyət qarşısında ziddiyyətlər ola bilər. Əslində əxlaqi borc şüurunun insan davranışına istiqamət verməsində sözün həqiqi mənasında yalnız o zaman danışmaq olar ki, borcla arzu bir-birinə uyğun gəlməsin, onların arasında müəyyən ziddiyyət olsun, insan borcuna əməl edərkən şəxsi istəyini boğmaq məcburiyyəti qarşısında qalsın. Borcun tələbləri ilə insanın istək və azularının bir-birinə uyğun gəldiyi hallarda onun davranışına borc şüurundan daha artıq vicdan şərəf və ləyaqət hissləri istiqamət verir.

İnsanın müxtəlif arzuları ilə əxlaqi borc arasında ziddiyyətlər əsasən fərdi şüur sahəsinə aid olan ziddiyyətlərdir. Bunlardan köhnə əxlaq normalarının tələbləri ilə yeni dövr əxlaqının tələbləri arasında ziddiyyətlər daha kəskin xarakterə malikdir.

Əxlaqi borc tarixi kateqoriyadır.

Əxlaqi borcu yerinə yetirilməsi həm də şəxsiyyətin meylləri, əqidəsi, iradə gücü və xarakterindən, inam və vərdişlərindən asılıdır. Yəni şəxsiyyətin əxlaqi borca münasibətini aydınlaşdırmaq üçün nəzərə almaq lazımdır ki, o:

a) öz arzu və istəklərini təmin etməyə daha artıq meyllidir, yoxsa ümumi mənafeyi tələblərinə tabe olmağı, daha üstün tutur?

b) əqidəcə saf, xaraktercə bütöv şəxsiyyətdirmi?

c) yerinə yetirməli olduğu borcun həqiqiliyinə, inamının mahiyyətinə, gərəkliyinə onda inam varmı?

ç) güzəştə getməyə, çətinliklərə dözməyə iradəsi çatırmı?

d) borca əməl etmək onda vərdişə çevrilmişdirmi?

Əxlaqi borc qiymətləndirici kateqoriya olmaqla yanaşı, həm də normativ kateqoriyadır.

Cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi prosesində əxlaq prinsiplərinin rolu daha da artır, mənəvi amilin təsir dairəsi genişlənir və insanlar arasında

qarşılıqlı münasibətlərin inzibati qaydada tənzim edilməsinin əhəmiyyəti müvafiq surətdə azalır.

Əxlaqi məsuliyyət şəxsiyyətin öz hərəkətlərinin, davranışlarının nəticələrini qabaqcadan görmək və bunlar üçün başqa adamlar, kollektiv, cəmiyyət qarşısında cavab vermək qabiliyyətindən ibarətdir.

Əxlaqi məsuliyyətin mahiyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün onun hüquqi məsuliyyətdən fərqi bilmək lazımdır. Əgər hüquqi məsuliyyət şüurunun yaranması başlıca olaraq qanun qarşısında qorxu hissi ilə əlaqədardırsa, əxlaqi məsuliyyət şüurunun meydana çıxmasına səbəb şəxsiyyətin öz vicdanı qarşısında cavabdehlik duyğusudur. Daha doğrusu hüquqi məsuliyyət əsasən xarici səbəblərlə şərtləndiyi halda, əxlaqi məsuliyyətin səbəbi ən çox insanın öz daxilindədir. Söz vermək – öz üzərinə məsuliyyət götürmək deməkdir. Ona görə də vəd etməzdən əvvəl ciddi götür-qoy etmək, imkanları hərtərəfli ölçüb-biçmək lazımdır. «Hələlik» söz verim, görək sonrası nə olur prinsipini rəhbər tutanlar həmişə acınacaqlı vəziyyətə düşürlər. Əxlaqi məsuliyyət anlayışı bilavasitə işlə, faliyyətlə bağlıdır. Əxlaqi məsuliyyət anlayışının həmçinin, tutumunun pillə-pillə genişləndiyini şahid olaraq, cəmiyyətini hər bir üzvü ona tapşırılan iş üçün bilavasitə məsuliyyət daşmalıdır. Bu da azdır. O, həm də kollektivin hər bir üzvünün hərəkət və davranışı, ümumi işə münasibəti üçün cavabdeh olmalıdır. Kollektivdə əmək fəallığının və ictimai fəallığın aşağı səviyyədə olmasına dözən bir adamın yüksək əxlaqi məsuliyyət hissindən söhbət gedə bilməz. Bu da azdır. Əsil insan hər bir yetkin şəxsiyyət yalnız öz ölkəsinin deyil, bütün dünyanın zəhmətkeşləri üçün bütün tərəqqipərvər bəşəriyyətin mənafeyini müdafiəçi üçün məsuliyyət daşmalıdır.

Digər etik anlayış və kateqoriyalar kimi, əxlaqi məsuliyyət də olduqca mürəkkəb bir hadisədir. Onun mahiyyətini yalnız obyektiv və subyektiv, mütləq və nisbi, ümumi və fərdi, daxili və xarici ictimai və şəxsi cəhətlərin dialektik vəhdətində dərk etmək olar.

Əxlaqi qiymət zamanı həm hərəkətin baş verdiyi şərait, həm də səbəb, məqsəd, vasitə və nəticə arasındakı əlaqələr nəzərə alınmalıdır.

Əxlaqi qiymət zamanı hərəkətin səbəbini nəzərə almağın əhəmiyyətini belə bir faktdan da görmək olar ki, əxlaqi cəhətdən məqbul sayılan hər bir hərəkət çox vaxt siyasi cəhətdən də məqbul sayılan halda, siyasi baxımdan, ictimai mənafe nöqtəyi-nəzərindən faydalı olan bütün hərəkətlər əxlaq baxımında heç də həmişə məqbul hesab edilmir.

Əxlaqi məsuliyyət tərbiyəsi, ilk növbədə baş verə biləcək məsuliyyətsizliyin qarşısını hələ ilkin halında olduğu zaman almaq zərurətindən irəli gəlir. Daha vacib olan digər cəhət bundan ibarətdir ki, hər bir şəxsi yaradıcılıq imkanlarını aşkara çıxarmaq, onları həm cəmiyyətin, həm də insanın öz xeyrinə istiqamətləndirmək mühüm vəzifələrdəndir. Əxlaqi məsuliyyət digər etik anlayışlardan təcrid edilmiş bir kateqoriya deyildir. Bu kateqoriya ləyaqət, xoşbəxtlik, vicdan, borc anlayışları ilə bağlıdır. Belə bir vəziyyət əxlaqi məsuliyyət tərbiyəsinin digər müsbət əxlaqi keyfiyyətləri tərbiyəsi ilə birlikdə aparmağı tələb edir.

Əxlaqi borc qiymətləndirici kateqoriya olmaqla yanaşı, həm də normativ kateqoriyadır. Bununla biz hətta beynəlxalq insan hüquqlar standartlarında bunları rast gələ bilərik. Xüsusən BMT-nin polis aid olan prinsiplərdə.

Məsələn: Beynəlxalq insan hüquqları normaları bütün dövlətlər və onların nümayəndələri, o cümlədən polis orqanları əməkdaşları üçün məcburi xarakter daşıyır:

- insan hüquqları insan şəxsiyyətinin ayrılmaz ləyaqətindən irəli gəlir;
- hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları qanuna həmişə hörmət edir və ona tabedir;
- hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları insan ləyaqətinə hörmət edir və qoruyur, habelə bütün şəxslərin insan hüquqlarının təmin və müdafiə edir;
- hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları;
- hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları insan hüquqlarını dəstəkləyən və müdafiə edən qanunların, məcəllələrin və prinsiplərin pozulması barədə məruzə edir;

- bütün şəxslər qanun qarşısında bərabərdir və hər bir fərq qoyulmadan qanun qarşısında eyni dərəcədə müdafiə olunmaq hüququna malikdir;
- cəmiyyətə xidmət edilməsi və onun mühafizəsi zamanı polis, irqə, cinsə, dinə, dilə, dərinin rənginə, siyasi əqidəyə, milli mənşəyinə, mülki, anadan olma və digər vəziyyətə görə qanunsuz ayrı-seçkiliyə yol vermir;
- qadınların, yeniyetmələrin, xəstələrin, qocaların, eləcə də beynəlxalq insan hüquqları standartlarına uyğun rəftarı tələb edən digər şəxslərin xüsusi vəziyyətinin nəzərə alınmasına yönəldilmiş xüsusi tədbirin polis tərəfindən həyata keçirilməsi qanunsuz ayrı-seçkilik sayıla bilməz;
- polis orqanlarına çıxarış, işə götürmə, təyin etmə və dəstəkləmə siyasətləri qanunsuz ayrı-seçkiliyi heç bir formasından asılı bilməz.

Sual 2. Etika-fəlsəfə təlimlər tarixinin inkişafı.

Fəlsəfi təlimlər tarixinin inkişafı göstərir ki, əxlaq təlimi, etika-fəlsəfə ilə birgə inkişaf etmişdir.

Məsələn: Qədim Çin filosofu Konfutsi (b.e.ə. 551-479) özünün fəlsəfi görüşlərində etik nəzəriyyəni daha da əsaslandırmaq istəmişdir.

Konfutsi etikasının əsas məfhumunu «cen» (humanizm) təşkil etmişdir. Konfutsinin fikrincə humanizm elə mənəvi prinsipdir ki, cəmiyyətdə və ailədə insanlar arasındakı münasibəti müəyyənləşdirir, cəmiyyətdə vəzifəsi və hərəkətləri arasında heç bir ziddiyyət baş verməsin. Onun fikrincə, insanlar qarşılıqlı rəhmdillik göstərməlidirlər. Onlar eyni zamanda öz ata-babalarının bu sahədəsi ənənələrini davam etdirməlidirlər. Konfutsinin fikrincə, dövlət başında elə ağıllı adamlar durmalıdırlar ki, onlar öz nümunələri ilə əhalini tərbiyə etməyi bacara bilsinlər. O, göstərir ki, öz təbiətinə görə insanlar bir-birinə daha yaxındır, lakin tərbiyə dövründə onlar bir-birindən ayrılırlar.

Çin filosoflarından Syun-Qezi (b.e.ə. 298-238) və onun tələbəsi Xan Fey (b.e.ə. 180-130) Konfutsinin ardıcılları olmuşdur.

Xan Feyin fikrincə insanlar anadan xudbin (egoist) doğulurlar. Şər, pislik insanların öz təbiətindədir. Yoxsul kəndli torpağı əkib-becərsə, torpaq sahibi çəkdiyi əməyin əvəzinə ona yaxşı haqq verirsə, bu onların bir-birini sevdiyindən deyil, hər ikisinin şəxsi mənfəət güdməsindən irəli gəlir. Ona görə padşah istədiyi zaman adamları qorxudur, yaxud onları mükafat və ya cəza vermək yolu ilə öz tərəfinə çəkir. Xan Feyin fikrincə, bütün insanlar əməkdən fəal iştirak etməli ictimai hadisələrdə fəallıq göstərməli, pis işləyənləri, əmlaka qənaət etməyənləri və onu dağıdanları tənbeh etməlidir.

Antik dövrün ən məşhur mütəfəkkirlərindən Aristotel öz ictimai görüşlərini «Etika» adlı kitabında şərh etmişdir. Aristotel etikasına görə insanların mənəviyyatı imkan daxilində ictimai həyatın gerçəkliyinə çevrilir. Aristotel quldarlar sinifinin ideoloqu kimi, quldarın xoş həyat sürməyə hüquqları olmadığını sübut edirdi. O, göstərdi ki, qullar yalnız azad olduqları vaxt mənalı həyat sürə bilirlər. Cəmiyyətdə xeyirxah, xoşbəxt həyat sürən adam öz həyatında həm çatışmamazlıqdan və həm də iftiradan yaxa qurtarmağa çalışmalıdır. Çünki mənəviyyat hər şeydən əvvəl, müəyyən olunmuş ölçünü gözləməkdir.

Filosoflar qədim dövrdən başlayaraq şər və xeyir-xeyirxahlıq, düzlük-doğruçuluq və sairə etik kateqoriyaları öz dünyagörüşlərinə uyğun olaraq işləmişlər. Bununla əlaqədar olaraq demokratik etik təliminin qısa məzmununu izah edək.

Demokrit (b.e.ə. 460-370) etikasını, hər şeydən əvvəl həyatı sevməyə çağırır. Bu etika göstərir ki, kainatda hər şey qanunauyğun olaraq baş verir. Demokrit etikasının əsasını insanları əzabdan çıxarmaq prinsipi təşkil edir. Demokritin fikrincə, etika, insanlara yaşamağı öyrətməli, onlara həyatdan zövq almağı, əzab, qüssə və kədərdən kənar qaçmağı öyrətməlidir. Demokritin fikrincə hissi tələblərin yerinə yetirilməsinə o dərəcədə yer vermək olar ki, onlar insanın sağlamlığına zərər toxundurmasın. Onun fikrincə, şüur insanın

ehtirasının ağası olub, şər və xeyirin meyarıdır. Demokritin etikasının əsas müddəalarından birində deyilir: Bilmək lazımdır ki, insan həyatı mənasız və qısa müddətlidir, özü də bu həyat çoxlu bədbəxtliklərlə, çətinliklərlə bağlıdır; odur ki, yalnız müəyyən miqdar maddi nemət əldə etmək lazımdır ki, o insanın istəklərini zəruri işlər görməyə yönəlsin. Demokrit qeyd edir ki, insanın xoşbəxtliyi onun özündən asılıdır, xoşbəxtliyi başqa bir şeydə axtarmaq mənasızlıqdır. Xoşbəxtlik nə qoyun surüsündə və nə də qızıldadır. Onun məkanı insanı öz qəlbidir. İnsan gərək özü-özündən zövq almağı öyrənə. Bütün xoşbəxtliyin mənbəyi insanın qəlbidir, onun özüdür. Demokrit insanın xoşbəxtliyini onun xeyirxah hərəkətində təmiz namusunda görür. Xoşbəxt almaq üçün düzlüyə riayət etməli, ağıllı və gözəl olmalıdır. İnsan öz təbiətinə zidd olan keyfiyyətləri düzlüyün əleyhinə olduğu üçün rədd edir. Şeylərə düzgün yanaşmaq həqiqi xoşbəxtlikdir. Xoşbəxtliyi ağır və düzlüklə əldə etmək olar. Demokritə görə, düzgün davranış yaxşı düşünməkdən, yaxşı danışmaqdan və yaxşı fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir.

– Həqiqəti demək yaxşı əlamətdir. Pis şey haqqında danışmağa belə dəyməz.

– Söz bəzən qılıncdan da iti kəsərə malik olur.

– Ən yaxşı nitq belə, pis işin üstünü ötrüb-basdıra bilməz.

– Yaxşı işi isə pis sözlə ləkələmək olmaz.

– İnsan özünü yaxşı danışmaqdan çox yaxşı icraçılığa, işgüzarlığa öyrətməlidir.

– Çox vəd etməkdənsə, az olsa iş görmək yaxşıdır.

– Bir işi görməmişdən qabaq düşünmək lazımdır, bu sonrakı peşmançılığı da aradan qaldırır.

– Təbiətimizə zidd işlərlə məşğul olmaq, bacardığımızdan çox işi boynumuza götürmək yaşı cəhət deyildir.

– Bir işi icra etmək üçün cəsərət, cürət, vüsət lazımdır. İş gecikdirmək onun icrasını ləngidir, işi sona çatdırmağa qoymur.

– Özgələrini gözü götürməyən adam, hər şeydən əvvəl, özünə düşmənçilik edir.

– Xoşbəxt olmaq üçün əvvəlcə, bədəni nəyə tələbi olduğunu bilmək, sonra isə bu tələbi ödəmək lazımdır.

Demokrit insanlarda dözümlülük və mətanət tərbiyə etməyi irəli sürür. O göstərir ki, mərdlik taleyin gözlənilməz zərbələrinə dözməyə imkan verir. Bədbəxtlik üz verərkən dosta etibarlı olmaq lazımdır. Xoşbəxtliyin ən gözəl xüsusiyyəti özünü ələ almaqda, özünü bədbəxtlik qarşısında itirməməkdir. Ən böyük qələbə öz üzərində çaldığı qələbədir. Ən böyük məğlubiyyət özünü itirmək, özünü ələ almağı bacarmamaqdır. Demokrit tələb edir ki, hər şeydən özünü gözləmək lazımdır. O, görülən işi istirahətlə və istirahəti iş əvəz etməyi bacarmağı xoşbəxt olmağın vacib şərtlərindən biri sayır. Quldarlıq quruluşunu feodalizm quruluşu əvəz etdi. Yeni feodalizm cəmiyyətində din və dini-etik baxışlar hakim ideologiyaya çevrildi.

Feodalizmin ideoloji əsasını təşkil edən dindir. Ona görə də feodalizmin əxlaq prinsipi bütünlükdə dinə əsaslanırdı. Tarixi prosesin obyektiv qanunauyğunluğuna əsasən feodalizmdə kapitalizm quruluşunun bəzi əlamətləri yaranır və inkişaf edir.

İnqilabçı burjuaziyanın nümayəndələri feodal qaydalarını kilsəni, dini əxlaqı kəskin surətdə tənqid etməyə başlayır. Burjua ideoloqları öz fikirləri üçün mütərəqqi etik nəzəriyyələr yaradırdılar. Onlar feodal əxlaqına qarşı həyatda daha yaxşı yaşamaq tələbini qoyur, dini ayinlərin əksinə çıxaraq, düzgün dərk edilmiş şəxsi mənafe prinsipini irəli sürürdülər.

XVII əsrdə etik nəzəriyyə İngiltərədə Hobbsun (1588-1679) və C.Lokkun (1632-1704) yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. C.Lokkun əxlaq nəzəriyyəsinin əsasında insanın xoşbəxtliyə doğru can atması prinsipi durur. Onun fikrincə, insan öz səy və rəftarında mənfəət ideyasından zövq alır, düşüncəsi isə ona istiqamət verir. C.Lokkun fikrincə insana nəyin mənfəətli və nəyin qabaqcıl olmasını yalnız, ağılla ölçmək olar. Lokk göstərir ki, bütün xeyirxahlığın əvvəli

və əsası öz istəklərinə qalib gəlməyi, öz meyllərini təzyiq altında saxlamağı bacarmaqdan ibarətdir. İnsan, ağıllı təklif etdiyi kimi hərəkət etmişdir.

B.Spinoza da (1632-1677) etik məsələsi ilə məşğul olmuşdur. O, 1675-ci ildə özünün ən gözəl əsəri olan, «Etika» kitabını yazmışdır. B.Spinozanın fikrincə, affekt, təsərrüfat insan qəlbini elə halıdır ki, o ya dumanlı ya da aydın ideyaların təsiri altında insan bədəninə müəyyən dəyişikliklərə, müəyyən hallara səbəb olur. İnsan öz varlığında olmağa və həmin varlığı olduğu kimi saxlamağa çalışır. İnsan təsərrüfatının əsas affektləri üçdür: rahatlıq, narahatlıq və istək (yaxud arzu). Spinoza nifrəti özü götürməməzliyin ən alçaq dərəcəsi sayır. Spinoza həsəd aparmağı pisləyir, qayğıya qalması insanlarda yaxşı affektin yaranması ilə bağlayır.

XVII əsrin axırlarında fransa inqilabının nəticələri əsasən yakobinçilər diktaturasının qurulması, həmin illərdə Almaniyada etik görüşlərin inkişafına müxtəlif təsir göstərir. Qorxaq alman burcaziyasının məfkurəsini tərənnüm edən klassik alman fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndələri Kantın, Hegelin və materialist filosof Foyerbaxın etika haqqında fikirləri daha çox mücərrəd xarakter daşıyır. Alman filosofu Kant (1724-1804) öz fəlsəfəsində xüsusi mülkiyyətin toxunulmazlığını təbliğ edir və şəxsiyyətin tərifini, azadlığını, ləyaqətini, xüsusi mülkiyyət çərçivəsində izah etmək istəyir. Onun «xeyirxah iradəsi» insanları ictimai ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparmaqdan çəkindirir, onlarda bərişdiricilik, dözümlülük ideyası tərbiyə edir.

Etikanın bəzi məsələlərini Hegel (1770-1831) son dərəcə dumanlı və mücərrəd həll edir. O, öz dünyagörüşündə feodalizm və mütləqiyyət buxovunda azad olmuş, insanların hüquqlarından danışarkən göstərir ki, hüquq azadlıq ideyasının dərk edilməsi ilə başa düşülür. O göstərirdi ki, ədalət və xeyirxahlıq insan həyatının özünü dərk etmə ideyasında məqsəd və mənaya çevrilməlidir. Hegel alman millətinin qeyri millətlərdən üstünlüyünü göstərirdi. Bu isə fəlsəfəsində həqiqi etik normaları oxşar heç bir şeyin olmadığını üzə çıxarır.

Alman-materialist filosofu Feyerbax (1804-1872) etika problemi ilə daha məşğul olmuşdur. Feyerbax insan həyatı və xoşbəxtliyi naminə dini

müddəalarla, dini əxlaqla mübarizə apararaq, özünün xoşbəxtlik əldə etmək əxlaq prinsipini ona qarşı qoymuşdur. Feyerbaxın etikas və humanizm əmək adamının ictimai zülmədən azad olmasına yol göstərə bilmir və əsil ictimai münasibətlərin yaranmasını varlıların kasıbları «sevməsində» görür.

Kapitalizmin dərin ziddiyyətlərini antihumanist mahiyyətini görən XIX əsr utopik sosialistlər insanın insan tərəfindən istismar olunması ilə burcuca humanizminin və əxlaqının bir yerə sığmasını dərinlən hiss edir, yeni bir quruluşun olmasını arzu edirdilər. Onlardan Anri Sen-Simonun (1760-1825) Şarl Furiyenin (1772-1837) və Robert Oyenin (1777-1858) etik görüşlərindən qısa da olsa bəhs edək.

Utopik sosialistlər burcuca quruluşunun əsasını təşkil edən xüsusi mülkiyyətçiliyin istismarı; varlı və yoxsullar arasındakı ziddiyyətləri dərinlən tənqid edirlər. Onlar burjuva ictimai münasibətlərini və əxlaqını mücərrəd humanizm mövqeyindən tənqid edərək, insanın insan tərəfindən istismar olunmasını ədalətsizlik və əxlaq normalarına zidd olan bir hadisə kimi qeyd edirlər.

Bu tipli əxlaq normaları yalnız Qərbi Avropada deyil. Görkəmli Azərbaycan şairi və filosofu Nizami Gəncəvi «Xosrov və Şirin» poemasında feodal hakimlərinin əxlaqını tənqid etmiş, xalqın qanını içən, ona əzab verən şahları zülmkar adlandırmışdır. O, öz əvvəlki poemalarında xalqı idarə etmək üçün ədalətli və maarifçi şahın lazım olduğunu irəli sürürsə, son poeması «İsgəndərnamə» də gözəl bir cəmiyyətin olmasını qeyd edir. Nizamiyə görə, bu cəmiyyətdə azadlıq və ədalət hökmran olması, bütün insanlar təmiz əxlaqları ilə, qalan danışmamaqları ilə, qan tökməmək, müharibə etməmək, ədavət bəsləməmək, paxıllıq etməmək kimi xüsusiyyətləri ilə fərqlənməlidirlər. Azərbaycan görkəmli şairi Məhəmməd Füzuli feodal cəmiyyətinə xas olan «nəzakət» və «şikayətnamə» əsərində «Salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar» cümləsi ilə çox gözəl istifadə etmişdir.

Böyük Azərbaycan şairi M.Ə.Sabir müxtəlif satirik şerlərində eybəcər əxlaqının normalarını acıqcasına ifşa etmişdir.

Sual 3. Əxalqi prinsiplər və onların daxili işlər orqanları əməkdaşlarının peşəkar fəaliyyətindəki normativ-idarəedici rolu.

Etika davranış prinsiplərinin və mənəvi cəhətlərin formalaşması vəzifəsini yerinə yetirir. Etika hər şeyə yaradıcı şəkildə yanaşan fəal, yaradıcı təfəkkürə malik şəxsiyyətin tərbiyə olunmasında yaxından iştirak etməlidir. Yüksək mədəni səviyyəyə, təhsilə, ictimai şüura, daxili yetkinliyə malik olmadan inkişafa nail olmaq qeyri mümkündür. Hər bir şəxsin özündə yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin aşılınması və başqalarının bu ruhda tərbiyə olunması işinə kömək etmək üçün cəmiyyətimizin insan, onun daxili aləminə, onun davranışına qarşı irəli sürdüyü bilmək vacibdir.

Əxlaq insanların birgə yaşayış fəaliyyəti prosesində meydana çıxan münasibətləri tənzimləyən, ayrıca götürülmüş fərdin maraqlarının ictimai tələbatlara tabe edilməsinin sosial ehtiyacı nəticəsində yaranır və inkişaf edir.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə əxlaq tələbləri də zənginləşir və mürəkkəbləşirdi. Gördüyümüz kimi, əxlaqın yaranması tarixən labüd olub, insanların birgə maddi-istehsal fəaliyyətinin sosial-iqtisadi tələbatından irəli gəlmişdir.

Din öyrədir ki, hər bir şəxs özünün gündəlik işləri və qayğıları ilə məşğuldur və buna görə də insanlar öz mənəvi əxlaqi aləminin prinsiplərini təyin etmək bacarığına malik deyildirlər. Bu bacarığa malik olan tanrı (Allah) ümumi əxlaqi qanunlar yaratmışdır ki, bu qanunlara görə də insanlar vicdanla yaşamalı, valideynlərinə hörmət etməli, yaxın adamları aldatmamalı, oğurluq etməməli və s. Əxlaq yalnız insan cəmiyyətinə xasdır. Əxlaq sosial hadisədir. O daim inkişaf edir və zənginləşir. Cəmiyyətdən kənar əxlaq mövcud ola bilməz. Bütün dövrlər və xalqlar, siniflər və partiyalar üçün vahid bir əxlaq forması və mövcud ilə əlaqədar olaraq əxlaq sinfi məzmun kəsb etmişdir.

Müasir həyatın yaradıcılıq miqyası genişdir və məhz bu əxalqi tərəqqini hərəkətə gətirir. Bu gün əmək prosesində mənəvi stimulların rolunu, əxlaqi qanunların təsirini, kollektivdə sağlam mənəvi-psixoloji abhavanı nəzərə almamaq qeyri-mümkündür. Sosial ədalətin, aşkarlığın, inamın olması, ümumi

iş və ictimai maraqlar uğrunda çalışan vicdanlı prinsipial adamların qiymətləndirilməsi cəmiyyət üçün vacib olan şərtlərdəndir. Əxlaqın ümumbəşəri əxlaqa çevrilməsinin obyektiv əsası onun xalqın ümumi maraqların ifadə etməsindədir.

Demokratiya şəraitində əxlaqın rolu daha artır. Cəmiyyətimizin mənəvi cəhətdən sağlamlaşdırılması, sosial-ədalət prinsipinin möhkəmləndirilməsi, qanun təminatların dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi, cəmiyyətdə demokratik əsasların möhkəmləndirilməsi, vətəndaşlığın formalaşması və buraya daxil olan şəxsiyyətin yüksəldilməsi məsələləri Respublika vətəndaşlarının hər birinin konstitusion hüquqları sırasında şəxsiyyətin ləyaqəti məsələsini ön plana çəkməyə vadar edir. İndi əsas vəzifələrdən biri qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsidir.

Hər bir insanın mənəvi həyatının əsasını aşağıdakı ümumbəşəri prinsiplər təşkil edir. Bu prinsiplər ilə bağlılıq, vətənə məhəbbət, cəmiyyətin rifahı naminə vicdanlı əmək, yüksək ictimai şüur, ictimai maraqları və qaydaları pozanlara qarşı barışmaz mübarizə, kollektivçilik və qarşılıqlı yoldaşlıq yardımından ibarətdir.

Humanizm-əsasını adamlar arasında mövcud olan insani münasibətlərin təşkil etdiyi mənəvi prinsipidir. Humanizm həm siyasi fəaliyyət prinsipi, həm də əxlaqi prinsip kimi qəbul etmək olar. Humanizm insanın başqalarına, cəmiyyətə qarşı münasibətini tənzimləyən bir prinsipdir. Humanizm – azadlıq ideyalarının qanunauyğun davam və inkişafıdır.

Həssaslıq, açıqqəlblilik, başqalarının dərdinə şərik olmaq, insan naminə öz həyatını qurban vermək kimi xüsusiyyətlər mütərəqqi düşüncəli, şüurlu insanlarla davranış qaydasıdır. İnsana qarşı qoyulan tələbat onun daxili qüvvəsinə və imkanlarına əsaslanmalıdır. Bizim cəmiyyətimizdə hələ də insana qarşı hörmətsizlik halları mövcuddur. Bu özünü izahat vermək və inandırmağın lazım olduğu vəziyyətdə güc və inzibatçılıq tədbirlərinin tətbiq edilməsində göstərir.

Əxlaqın ən vacib prinsiplərindən birini **əməyə vicdanlı münasibət** təşkil edir.

Əmək insan cəmiyyətinin varlığının əsas şərtidir. Əmək prosesində insanın sosial-əxlaqi keyfiyyətləri formalaşır. Əmək və əxlaq vahid tamlıq təşkil edir. İnsanlar əməyi iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf prosesində həlledici amil hesab edirlər.

Kollektiv insanın tərbiyəsində xasiyyətinin iradəsinin formalaşmasında, ona əxlaqi prinsiplərin aşılmasında böyük rol oynayır. Kollektivin insana verdiyi qiymət əsaslı və təsiredicidir. Çətin anlarda insan üçün ən böyük arxa məhz kollektivdir.

Cinayətkar meyllərə qarşı bərişmaz mübarizə, ictimai mülkiyyətin və vətəndaşların şəxsi əmlakının qorunması da həmçinin polis orqanları işçilərinin ən böyük vəzifə borcudur. Oğurluğun böyük və ya kiçik olmasından asılı olmayaraq dələduzluq, oğurluq, qarətçilik cəmiyyətin əsasını təşkil edən ictimai mülkiyyətə dağıdıcı təsiri göstərir.

İnsanların və ictimai təşkilatların fəallıq dərəcəsinin artması ilə əlaqədar olaraq cəmiyyətdə şəxsi xalq əmlakına laqeyd münasibət bəsələyənlərə qarşı mübarizə güclənir.

Kollektivçilik nədir?

Kollektivçilik – insanın öz şəxsi maraqları ilə kollektivin maraqlarının eyniliyinə tam inam və öz kollektivinin maraqları dairəsində çalışmağa olan mənəvi tələbatdır.

Kollektiv işə – vahid məqsədə və iradəyə malik olan və ictimai faydalı fəaliyyətlə məşğul olan insanların birliyidir.

Bütün insanlar kollektivə bir tələbat hiss edirlər. Çünki onlar kollektivdə maraqlı və zəngin təcrübə əldə edir, öz bacarıq və vərdişlərini daha inkişaf etdirirlər. Əmək kollektivləri qabaqcıl iş metodlarının yayılmasına əmək intizamının möhkəmləndirilməsinə, kollektivin üzvlərinin yüksək əxlaqi ruhda tərbiyə edilməsinə, mədəni və peşəkarlıq səviyyəsinin artırılmasına kömək edir. Polis işçiləri qarşısında ictimai asayişin mühafizəsi, polis orqanlarının

fəaliyyətinin xidməti cəhətdən təşkil edilməsində kollektivçiliyin əsaslarının daha da inkişaf etdirilməsi kimi böyük və məsuliyyətli bir vəzifə durur.

Hər bir polisin həyatı və taleyi onun vətəndaşlıq, milli əxlaqi və digər xüsusiyyətlərini formalaşdıran vətəninin taleyindən asılıdır. Vətənə əsl məhəbbət, xalqın sərvətlərindən istifadə edərək cəmiyyətə heç bir xeyri verməyən satqınlara, müftəxorlara, qanunu pozanlara qarşı nifrət və barışmaz münasibət tələb edir. Daxili işlər orqanları işçilərinin etikası, mənəviyyatın ayrılmaz hissəsi olmaqla, peşə etikasının başa düşülməsilə kollektivdə qarşılıqlı əlaqənin xüsusiyyətilə, qəbul olunmuş mənəvi dəyərlərlə, şəxsi peşə xasiyyətlərlə bağlı spesifik mənəvi tələblər və normalarını əks etdirir. Hələ indi polis işçilərinin xüsusi etik mənəviyyat nəzəriyyəsi yaranmaqdadır, polis xidməti peşə etikasına barədə isə ədəbiyyatda bu yaxınlarda yazmağa başlamışlar. Peşə etikasının normaları praktiki olaraq indi polis əməkdaşlarının fəaliyyətini tənzimləyir. Hər hansı bir ixtisasa mənsub qrupun peşə etikasından bəhs etmək (danışmaq) o vaxt mümkündür ki, nə vaxt bu qrupların fəaliyyət ənənələri qurulur. Ümumi və peşə etikasının nisbəti məsələsinə baxılanda, onu qeyd etmək lazımdır ki, bu problem hələ axıradək tədqiq edilməyib. Bu məsələni (sualı) düzgün həll etmək üçün biz sizinlə bilməliyik ki, mənəviyyatın və etikanın mahiyyətinə necə baxırlar.

Alman filosof Dürinq belə bir fikir ifa edirdi ki, bütün zamanlar və xalqlar üçün yararlı olan «həmişəlik mənəvi həqiqətlər» həyatda mövcuddur. O, qeyd edir ki, hər bir sinif və hər peşənin özünün xüsusi mənəviyyatı var. Bu o deməkdir ki, mənəviyyat kodeksindən daha yüksəkdə və ya mənəviyyat kodeksindən kənarda qalan peşə etikasına yoxdur. Lakin ayrı-ayrı ixtisasa mənsub adamlar hamı üçün vahid qəbul olunmuş mənəviyyat kodeksinin qanunlarına müvafiq yaşayırlar ki, bunun da əsasında peşə etikasına koleksi yaranır.

Daxili işlər orqanları işçilərinin peşə etikasına, polis qanunu, nizamnamələr, əmrlər, instruksiyalar və xidmətlərinə dair əsasnamələrlə müəyyən olunur. O, (yəni peşə etikasına) mənəviyyat prinsip və normaları əsasında yaranmış qaydaların məcmusunu özündə cəmləşdirir.

Peşə etikası normaları DİN-in nizamnamə, əmr, instruksiya göstərişlərinin tələblərindən yararır. Bu tələblər normativ aaktlar kimi inzibati və mənəvi qüvvəyə malikdir. Polis işçilərinin peşə etikasının ümumi və xüsusi tələbləri ilə hazırki mühazirənin davamında tanış olacağıq.

Beləliklə, biz aydınlaşdırdıq ki, daxili işlər orqanları işçilərinin peşə etikasını, mənəviyyatın ayrılmaz hissəsi olmaqla, peşə etikasının başa düşülməsinin, kollektivdə qarşılıqlı münasibətlərin xüsusiyyətlərinin, qəbul olunmuş mənəvi dəyərlərin, şəxsi peşə xasiyyətlərin spesifik mənəvi tələblərini və normalarını əks etdirir. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətdə hər bir peşə etikasını (o cümlədən də polis işçilərinin) norma kimi mahiyyəti mənəviyyat prinsiplərilə müəyyən edilir.

Polisin fəaliyyət prosesində ortaya çıxan münasibətlər çoxşaxəli, çox hallarda fərdiləşmiş və təkrar olunmazdır. Polis haqqında Əsasnamə, müxtəlif hüquqi kodekslər, fəaliyyətin xidməti normalarını sət reqlamentləşdirilməsi özü-özlüyündə mənəvi və hüquqi normalarının vəhdətini əks etdirir. Məhz burada mənəvi tələbatlar hüquqi təyinatlar formasını alır. Polis əməkdaşları təkidlə və mərdliklə hərəkət etməlidirlər, xidmətlə bağlı bütün çətinlikləri dəyanətlə keçirməlidirlər, lazım gəlsə hətta öz həyatlarını da xidməti borclarını yerinə yetirmək üçün qurban verməlidirlər və öz respublikasının müstəqilliyinin axıradək təminatçısı olub, öz xalqına rəşadətlə xidmət etməlidirlər. Polisin hərəkəti həmişə əsaslandırılmış, düz və geniş əhali kütləsinə aydın olmalıdır. Hər bir polis işçisi işdə yüksək təşkilatçılığı və mədəniyyət göstərər, vətəndaşlarla davranışda qabiliyyətli və mülayim olmalıdır.

Lakin polis sistemində əmək prosesi fərdi şəxslərlə qarşılıqlı münasibətlər prosesi kimi çıxış etdiyindən, o xidməti instruksiyalar çərçivəsinə sığmır və bu nöqtəyi-nəzərdən polis əməkdaşından yüksək tərbiyə, mədəniyyət və yaradıcı hərəkət tələb edir. Polis xidməti etikasının spesifik tərkibi onunla da müəyyən edilir ki, bir sıra xidmət əməkdaşlarının işlədiyi sahələrinin (obyektlərinin) özünəməxsusluğundan irəli gəlməsilə cinayətkar ünsürlərlə bilavasitə ünsiyyətdə olmaları mövcuddur və bu zaman onlar (yəni polis əməkdaşları)

antisosial əhval-ruhiyyəli adamlarla qarşılaşmalar bunların da peşə psixologiyası və aşağı mədəniyyət səviyyəsi müşahidə olunur. Belə bir mühitdə burada olan təsirə qarşı polis əməkdaşı əks təsir göstərməlidir və polis xidmətinin dövləti əhəmiyyətli olduğunun və özünün möhkəm ideya inamlı, sağlam düşüncəli, mənəvi və estetik mədəniyyətli olması üçün daima çalışmalıdır, bu isə öz növbəsində antimistik (yəni həqiqi həyatdan uzaqlaşmayan) dünyagörüşünü qorumağına qulluq edir. Polis dövlət orqanı kimi, çox böyük hakimlik səlahiyyətlərinə malikdir, bu isə öz növbəsində bəzi hallarda qeyri-möhkəm iradəli əməkdaşların onlara verilən səlahiyyətlərini aşmasına gətirib çıxara bilər.

Ayrı-ayrı adamların şəxsi həyatları ilə tanış olması məqsədilə polis əməkdaşları xüsusi spesifik qüvvə, vasitələr formalar və üsullardan öz işlərində istifadə edirlər. Müəyyən hallarda (şəraitlər) polis işçisinin kollektivindən və öz rəhbərliyindən ayrılıqda iştirak etməsi, mühüm qərarların fərdi halda qəbul edilməsi hallarında və polis orqanlarının fəaliyyət dairəsinə düşən hər hansı bir şəxsdən təmənna güdmə - belə hallar polis əməkdaşından mənəvi etibarlığı tələb edir. Polis işçilərin fəaliyyətinə onlardan tələb olunan yüksək mənəvi keyfiyyətlər psixoloji amillərlə bağlıdır.

Məsələn: işi yerinə yetirdiyi zaman işçisi vaxtın məhdud olduğundan həm şəxsin hüquqi normalara müvafiq qismüddətli saxlanması və tez bir vaxta qərar qəbul olunması. Bu misalda gördüyümüz kimi, vaxt amili polis əməkdaşından məsuliyyət hissinin olmasını və öz üzərinə məsuliyyət götürməsinə tələb edir. Fəaliyyət normalarına sərt reqlament müvafiq riayət edilməsi də psixoloji-etik yönümlü özündə əks etdirir, yəni burada polis əməkdaşlarının fəaliyyət dairəsi tək xidməti instruksiyalarla məhdudlaşmır. Vətəndaşa qarşılıqlı münasibət polis işçisindən yüksək mədəniyyət və yaradıcılıq tələb edir.

Verilən hakimiyyət səlahiyyətlərindən istifadə edilməsi də polis işçilərindən bacarıq tələb edir. Bu da öz növbəsində əməkdaşların yüksək mənəvi keyfiyyətlərinə əsaslanmalıdır. İş prosesində polis əməkdaşlarında yaranan mənəvi emosiyalar onlarda pessimisti dünyagörüşü (əhval-ruhiyyə)

əmələ gətirir. Belə əhval-ruhiyyəni aradan götürülməsi üçün polis əməkdaşlarında bu kimi hallara qarşı möhkəm müsbət immunitetin yaranmasına nail olmaq lazımdır, bu məqsədlə də onlarda yüksək ideya və mənəvi və müəyyən psixoloji keyfiyyətlər tərbiyələndirilir (aşılmalıdır).

Yuxarıdakılara əsaslanaraq, biz indi polis əməyinin xüsusiyyətlərini müəyyənlişdirək:

– hər şeydən əvvəl polis əməkdaşı – dövlət hakimiyyəti nümayəndəsidir. O, xalqa qulluq edir, bütün cəmiyyətin maraqlarını mühafizə edir və maddi və mənəvi dəyərlərin keşiyində durur;

– polis işçisi həmişə xidməti fəaliyyətdə çoxsaylı vətəndaşlarla ünsiyyətdə olur, həmişə göz qabağındadır, məhz onun timsalında polis orqanları haqda və hakimiyyət haqda müəyyən nəticə çıxarılır;

– bir nömrəli işçi olaraq, polis əməkdaşı qanunçuluğu təsdiqləyir, mənəviyyət və mənəviyyət və mənəvi davranma qaydaları uğrunda mübarizə aparır və bunun üçün o özü ihdə və davranışda başqalarına nümunə olmalıdır;

– polis işçisinin çox materiallarla tanış olma imkanları var, ona dövləti və xidməti sirlər etibar edilir, vətəndaşların şəxsi həyatı haqda məlumatlar etibar edilir və bu məlumatları heç bir yerə yaymağa ixtiyarı yoxdur.

NƏTİCƏ

Beləliklə, müasir cəmiyyətdə mənəvi və xidməti borclar əsasən bir-birilə üst-üstə düşür. Onların ali məqsədi Vətənə, xalqa (insana) xidmətidir. Polis işçilərinin əksəriyyətinə mənəvi borc hissi mövcuddur. Bu hiss əməkdaşların bir-birilə münasibətlərində və öz xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsində öz əksini tapır. DİO işçiləri xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən böyük mərdlik və

özünəməxsus hünər göstərirlər, bu cəhətləri biz onlarda döyüş tapşırıqlarını və insanları xilas etmələri zamanında görürük.

Mühazirənin əvvəlində polisin, yanğından mühafizə və DİO-nun ayrı-ayrı fəaliyyətində etik normalarının tərtib edilməsinin vacibliyindən bəhs etmişdik. Daxili işlər orqanlarında cinayətin cəzalandırılması icrası sahəsində yaranan mənəviyyat münasibətləri xüsusi (mühüm) əhəmiyyət kəsb edir. Biz Sizinlə daxili işlər orqanları işçilərinin peşə etikasının xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirdik. Bu xüsusiyyətlər polis əməkdaşlarının əməyinin spesifikasiyası ilə müəyyən edilir, burada işləyənlərdə mənəvi-etik keyfiyyətlərin formalaşmasında normativ dokumentlərin (sənədlərin) rolu və əhəmiyyəti açıqlanır. Bununla da belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, bu normativ dokumentlər öz-özlüyündə polis işçiləri üçün mənəvi və hüquq normalarının vəhdətini təşkil edir və bundan əlavə mənəvi tələblər burada hüquqi təyinat forması gücünə malikdir. Bunun əsasında biz sizinlə bir daha qeyd etməliyik ki, daxili işlər orqanları işçilərinin peşə öz-özlüyündə mənəvi prinsip və normalarının sistemini əks edir və əməkdaşlar xidməti və xidmətdən kənar vaxtlarda bu normalar sistemini öz fəaliyyətində rəhbər tutmalıdırlar. Polisin fəaliyyəti özünün çoxprofilliyi ilə fərqlənir. Peşə münasibətləri belə qruplarda əmələ gəlir ki, burada bir sıra özünəməxsus peşə xüsusiyyətləri mövcuddur. Məhz bu baxımdan polis əməkdaşlarının özlərinin aparılması normaları cəmiyyətdə mövcud olan digər peşə qruplarından fərqlənir.